

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในปี พ.ศ. 2542 ประเทศไทยมีผู้สูงอายุ จำนวน 5.11 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 8.4 ของประชากรทั้งประเทศ และคาดว่าจะเพิ่มเป็น 12 ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ 15.7 ในปี 2568 (สำนักงานส่งเสริมสุขภาพ กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข, 2542, หน้า 1) จำนวนผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้นเป็นผลมาจากความเจริญก้าวหน้าทางการแพทย์และสาธารณสุข การรักษาพยาบาลด้วยยาที่มีประสิทธิภาพ ทำให้ผู้สูงอายุมีอายุยืนยาว ในขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบัน ส่งผลให้การดำเนินชีวิตของประชากรในชนบทเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือ ในอดีตโครงสร้างครอบครัวส่วนใหญ่เป็นครอบครัวขยายที่ประกอบไปด้วย พ่อแม่ ปู่ย่า หรือ ตายาย และลูกหลานอยู่ร่วมกัน มีการประกอบอาชีพด้านการเกษตรซึ่งเป็นการผลิตเพื่อบริโภคในครอบครัว มีการแบ่งปันและแบ่งงานกันทำอย่างเหมาะสม ผู้สูงอายุที่มีประสบการณ์มีโอกาสถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ให้กับคนรุ่นลูกหลาน ทั้งในด้านความเป็นอยู่ การทำมาหากิน การดูแลสุขภาพ ประเพณีและวัฒนธรรม ปัจจุบันโครงสร้างครอบครัวเริ่มลดขนาดลง รูปแบบการประกอบอาชีพที่เปลี่ยนจากการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นการผลิตเพื่อการค้า มีการใช้เครื่องจักรกลแทนแรงงานในครอบครัว การพัฒนาการศึกษาที่เป็นการให้เด็กเข้าโรงเรียนตั้งแต่อายุน้อย ลดภาระของผู้สูงอายุในการเลี้ยงดู สมาชิกบางคนในครอบครัวต้องเคลื่อนย้ายไปประกอบอาชีพอื่นนอกหมู่บ้านและเข้าสู่ตัวเมืองทำให้การพึ่งพาและความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว และชุมชนลดน้อยลง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับลูกหลานจึงขาดตอน ระบบเครือญาติเดิมที่มีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นเริ่มคลายความสัมพันธ์ลง ผู้สูงอายุต้องช่วยเหลือตนเองในด้านการดำเนินชีวิต

ผู้สูงอายุในชนบทจำนวนไม่น้อยมีวิถีชีวิตเปลี่ยนไปจากเดิม จากการใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายกับลูกหลานในครัวเรือน เป็นการใช้ชีวิตที่พึ่งพาเงินตราในการแลกเปลี่ยนปัจจัยดำรงชีพ ในขณะที่สภาพเศรษฐกิจปัจจุบันการพึ่งพาลูกหลานในทางเศรษฐกิจเป็นไปได้ยาก ทำให้ผู้สูงอายุบางรายจำเป็นต้องทำงานเพื่อหารายได้ ปัญหาที่ผู้สูงอายุประสบในการทำงาน คือ การแข่งขันในการทำงานมีมากขึ้น ยังต้องเสียเปรียบผู้มีอายุน้อยกว่า มีการศึกษาดีกว่า แรงงานที่ใช้ฝีมือถูกทดแทนด้วยเครื่องจักรและเทคโนโลยีที่ผลิตชิ้นงานที่มีคุณภาพและใช้

เวลาน้อย กิจกรรมการพัฒนาในชุมชนผู้สูงอายุก็ไม่ได้เข้าไปมีบทบาทมากเหมือนอดีต สภาพดังกล่าวก่อให้เกิดความเหงา ความว้าเหวแก่ผู้สูงอายุ (เกริกศักดิ์ บุญญานุพงษ์ และคณะ, 2533) พบว่า ผู้สูงอายุพอใจที่จะร่วมกิจกรรมกับคนในวัยเดียวกันมากกว่าคนต่างวัย เพราะรู้สึกว่าคุณได้รับการยอมรับมากกว่า นอกจากนี้ยังพบว่าผู้สูงอายุในชนบทมีภูมิหลังในด้านการศึกษาและประสบการณ์การทำงาน แต่สาเหตุที่ทำให้ผู้สูงอายุไม่ค่อยเข้าไปมีบทบาทในสังคมมาก เนื่องจากท่าทีของคนในวัยเด็กกว่าที่มีต่อผู้สูงอายุเป็นไปในลักษณะที่ไม่ให้การยอมรับในตัวผู้สูงอายุ การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ทำให้ผู้สูงอายุต้องพึ่งพาสถาบันอื่นที่อยู่นอกชุมชนมากขึ้น (เกริกศักดิ์ บุญญานุพงษ์ และคณะ, 2533) ผู้สูงอายุเป็นบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ มีพลังความคิด มีประสบการณ์ ที่ควรนำมาถ่ายทอดให้เกิดประโยชน์แก่สังคมอีกมาก แต่ค่านิยมของสังคมในปัจจุบันได้จำกัดบทบาทของผู้สูงอายุไว้เพียงการไปวัด ฟังเทศน์ เลี้ยงหลานเท่านั้น โดยมองข้ามคุณค่า ความรู้ และประสบการณ์ของผู้สูงอายุที่สะสมมาตลอดชีวิต นอกจากนี้ยังประสบปัญหาด้านสุขภาพอนามัย ผู้สูงอายุทุกคนมีความเสื่อมลงทางกายภาพและสรีรวิทยา ตลอดจนจิตใจ ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาจะมากหรือน้อย ช้าหรือเร็วเป็นเรื่องของแต่ละคนซึ่งแตกต่างกันไป

ผู้สูงอายุในหมู่บ้านชนบทหลายแห่งมีการรวมกลุ่มกันเป็นชมรมตามธรรมชาติอย่างไม่เป็นทางการมานานแล้ว เพื่อทำกิจกรรมทางศาสนา งานบุญตามวัด ซึ่งจะมีผู้สูงอายุมาร่วมงานใช้โอกาสนี้พบปะสังสรรค์กันซึ่งมีลักษณะเป็นการรวมกลุ่มตามธรรมชาติโดยไม่รู้สึกรัดตัว ต่อมาทางราชการโดยเฉพาะกระทรวงสาธารณสุขได้มีนโยบายส่งเสริมให้ชุมชนมีการตั้งชมรมผู้สูงอายุขึ้น เพื่อที่ทางราชการจะนำสวัสดิการและการดูแลสุขภาพไปถึงผู้สูงอายุได้สะดวกขึ้น เช่น ในจังหวัดเชียงใหม่ได้มีชมรมผู้สูงอายุเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก แต่ละชมรมได้มีกิจกรรมต่าง ๆ ที่ผู้สูงอายุมาร่วมดำเนินการ เช่น ชมรมผู้สูงอายุบ้านต้นผึ้ง ตำบลสันป่าตอง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ได้ดำเนินการจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุในปี 2532 โดยฝ่ายส่งเสริมสุขภาพโรงพยาบาลสันป่าตองร่วมกับผู้ใหญ่บ้าน ได้มีการจัดกิจกรรมของชมรมฯ คือ การประชุมคณะกรรมการของชมรมฯ ทุกวันจันทร์แรกของเดือน กิจกรรมการออกกำลังกาย การนวดแผนโบราณ การผลิตยาสมุนไพร การเย็บหมอนที่เจ็บป่วย การเข้าร่วมทำบุญเมื่อสมาชิกถึงแก่กรรม การเข้าร่วมทำบุญในวันพระช่วงเข้าพรรษา การทอดผ้าป่า การบริจาคเงินซื้อโต๊ะ เก้าอี้ โต๊ะหมู่บูชาให้โรงพยาบาลและการสร้างกุฏิวัด

ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนก็เช่นเดียวกัน ชมรมผู้สูงอายุบ้านสบป่อง ตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้มีการก่อตั้งชมรมฯ เมื่อปี 2539 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการพบปะ ทำกิจกรรมร่วมกันของผู้สูงอายุ และเป็นการส่งเสริมสุขภาพแก่ผู้สูงอายุ

ชมรมประกอบไปด้วยสมาชิก จำนวน 30 คน กิจกรรมที่ทำคือ การประชุมชมรมผู้สูงอายุทุกวันที่หนึ่ง ของเดือน การตรวจสุขภาพ และการออกกำลังกาย ซึ่งเป็นกิจกรรมหลักที่ทำประจำทุกเดือนโดยไม่มีกิจกรรมอื่นเข้ามาเสริม ภายหลังจากการดำเนินงานของชมรมฯ มาแล้ว 3 ปี คณะกรรมการและสมาชิกของชมรมฯ มีความต้องการที่จะพัฒนาให้เข้มแข็งมากยิ่งขึ้น ความต้องการของชมรมดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยสนใจอยากจะทำโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมโดยนำทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับชุมชนมาร่วมคิด วิเคราะห์ปัญหา ความต้องการ การวางแผน การดำเนินการ และการสรุปทบทวน ผู้วิจัยเชื่อว่าด้วยกระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้จะส่งผลให้ชมรมผู้สูงอายุมีการพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งและสามารถที่จะเป็นแบบอย่างในการพัฒนาชมรมต่าง ๆ ด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการก่อตั้ง การดำเนินงาน การมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชน และปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานของชมรมผู้สูงอายุหมู่บ้านสบป่อง ตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน
2. เพื่อหาแนวทางในการพัฒนา และส่งเสริมรูปแบบการดำเนินงานของชมรมผู้สูงอายุ

ขอบเขตการศึกษา

1. ขอบเขตพื้นที่

ผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ที่ใช้ในการศึกษาวิจัย คือ บ้านสบป่อง หมู่ที่ 1 ตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยมีเหตุผลในการเลือก คือ เป็นชุมชนที่มีการก่อตั้งชมรมผู้สูงอายุมาได้ 3 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2539 แต่ในการดำเนินงานชมรมผู้สูงอายุเป็นไปแบบเรียบง่าย มีกิจกรรมบ้างในบางครั้งตามช่วงเทศกาลวันสำคัญ มีปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานหลายประการ ได้แก่ การติดต่อสื่อสารและการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเป็นไปอย่างไม่ต่อเนื่อง ขาดการสนับสนุนจากกลุ่มองค์กรภายในชุมชน ความร่วมมือระหว่างกลุ่มการจัดกิจกรรมภายในชมรม ผู้นำหมู่บ้าน ตลอดจนข้อจำกัดส่วนตัวของผู้สูงอายุเอง อย่างไรก็ตามชุมชนยังมีความสัมพันธ์และศักยภาพอยู่บ้างในการที่จะทำกิจกรรมร่วมกัน นอกจากนั้นชุมชนนี้เป็นชุมชนที่มีการคมนาคมติดต่อกับภายนอกสะดวกทุกฤดูกาล ชาวบ้านได้รับข่าวสารจากแหล่งต่าง ๆ และมีการติดต่อหมู่บ้านใกล้เคียงได้สะดวก ชมรมผู้สูงอายุบ้านสบป่องและชุมชนนี้จึงมีความเหมาะสมที่จะเป็นพื้นที่การวิจัย

2. ขอบเขตประชากร

ประชากรที่ศึกษา คือ ผู้สูงอายุ ผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน อสม. วัด โรงเรียน อบต. โรงพยาบาล ประชาสงเคราะห์ และกลุ่มที่ทำกิจกรรมผู้สูงอายุ คือ กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ กลุ่มสมุนไพร กลุ่มแม่บ้าน

3. ขอบเขตเนื้อหา

1. บริบทของชุมชน

- ประวัติความเป็นมาของชุมชน
- ข้อมูลด้านประชากร
- สภาพทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การทำมาหากิน รายได้ และการใช้จ่าย
- สภาพทางสังคม ได้แก่ ความสัมพันธ์ของบุคคล ครอบครัวและสังคม กลุ่มองค์กรในชุมชน ระบบเครือญาติ
- สภาพทางวัฒนธรรม ได้แก่ วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ภูมิปัญญา

2. การก่อตั้งชมรมผู้สูงอายุ

- สาเหตุของการก่อตั้งชมรมผู้สูงอายุ
- วัตถุประสงค์ของการก่อตั้งชมรมผู้สูงอายุ
- ผู้ริเริ่มการก่อตั้งชมรมผู้สูงอายุ
- ผู้กำหนดระเบียบข้อบังคับของชมรม
- ผู้กำหนดกิจกรรมของชมรม
- การรับสมัครสมาชิกของชมรม
- การคัดเลือกคณะกรรมการของชมรมฯ
- ผู้สนับสนุนการจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุ

3. การดำเนินการของชมรมผู้สูงอายุ

3.1 การประชุมชมรมผู้สูงอายุ

3.2 การจัดกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุ

- การจัดกิจกรรมด้านการศึกษา
- จัดกิจกรรมเสริมรายได้
- การจัดกิจกรรมนันทนาการ
- การจัดกิจกรรมออกกำลังกาย
- การจัดกิจกรรมการตรวจสุขภาพ
- การจัดกิจกรรมด้านศาสนา

- การจัดกิจกรรมช่วยเหลือสังคม
- กิจกรรมฌาปนกิจสงเคราะห์

3.3 การมีส่วนร่วมของสมาชิก เช่น การมีส่วนร่วมในการคิดวิเคราะห์
ปัญหา การวางแผนและแสดงความคิดเห็น การมีส่วนร่วมใน
กิจกรรมที่ชมรมจัดขึ้น ฯลฯ

3.4 การมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชน

3.5 หน่วยงานที่ให้การสนับสนุน

- หน่วยงานที่ให้การช่วยเหลือสนับสนุน
- กิจกรรมที่หน่วยงานให้การสนับสนุน

3.6 ปัญหาและอุปสรรคในการก่อตั้งและดำเนินงาน

- สถานที่ตั้งของชมรม
- คณะกรรมการของชมรม
- สมาชิกของชมรม
- เงินทุนของชมรม
- การสนับสนุนจากหน่วยงาน
- การให้ความร่วมมือของกลุ่มองค์กรในชุมชน

3.7 สรุปบทเรียนการดำเนินการที่ผ่านมา

4. กิจกรรมการพัฒนาความเข้มแข็งชมรมผู้สูงอายุ โดยมีพื้นฐานจากการ
สรุปบทเรียนการดำเนินการที่ผ่านมา เช่น การติดต่อกับหน่วยงานต่าง ๆ การจัดกิจกรรม
สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชมรม เช่น การศึกษาดูงาน การเชิญวิทยากร มาบรรยาย การจัด
กิจกรรมสำหรับผู้สูงอายุ ฯลฯ

5. การสรุปบทเรียนจากการพัฒนาความเข้มแข็งชมรมผู้สูงอายุและแนวทางใน
การพัฒนาและส่งเสริมรูปแบบการดำเนินงานของชมรมผู้สูงอายุ

นิยามศัพท์

ชมรมผู้สูงอายุ หมายถึง กลุ่มผู้สูงอายุที่รวมตัวกันขึ้น เพื่อดำเนินกิจกรรมร่วมกัน
ตามวัตถุประสงค์

ผู้สูงอายุ ในช่วงเริ่มต้นของชมรมได้กำหนดว่า ผู้สูงอายุ หมายถึง บุคคลที่มีอายุ ตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปโดยยึดตามเกณฑ์ที่ทางราชการกำหนด แต่ในกระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ สมาชิกของชมรมได้ตกลงกันและมีข้อสรุปให้มีการขยายอายุ เป็น 40 ปีขึ้นไป

ศักยภาพของชมรมผู้สูงอายุ หมายถึง ความสามารถของกลุ่ม/ชมรมผู้สูงอายุในการดึงดูด ชุมชน ผู้นำ และองค์กรท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา การขยายกิจกรรม การขยายเครือข่ายการเรียนรู้และความร่วมมือของกลุ่ม/ชมรมผู้สูงอายุ

การพัฒนาและส่งเสริมรูปแบบการดำเนินการของชมรมผู้สูงอายุ หมายถึง กระบวนการทำงานร่วมกับกลุ่ม/ชมรมผู้สูงอายุในการหาปัญหา การวางแผน การดำเนินงาน การสรุปประเมินผลและถอดบทเรียนเพื่อส่งเสริมให้กลุ่ม/ชมรมผู้สูงอายุสามารถดำเนินการ กิจกรรมของกลุ่ม/ชมรมได้อย่างมีคุณภาพ

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการที่มีการวิจัยและพัฒนาไปพร้อม ๆ กัน โดยผู้วิจัย กลุ่มเป้าหมาย นักพัฒนาและเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามามีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การดำเนินการและการแก้ไขปัญหา